

Taner Akçam – 2023’te Sevr ve Lozan’ın ezberlenmiş hikâyesi değişmek zorunda

Posted on 15/12/2023

“100. yılı boyunca Cumhuriyetin kuruluş taşları olan Sevr ve Lozan üzerine çok şey söylendi. Burada, bugüne kadar okuduklarınızdan farklı bir tez dile getirilerek Sevr ve Lozan’ın bugüne kadar herkesçe bilinir ve ezberlenmiş hikâyesinin artık değişmesinin şart olduğu söylenecek. Hatta demokratik ve insan haklarına saygı duyan bir gelecek için Sevr ve Lozan’a ilişkin bildiklerinizin dışında yeni bir hikâyenin şart olduğu ileri sürülecek.”

Ana bir soruyla başlayalım: Tarih üzerine niye konuşuruz? Amerikan üniversitelerinin tarih bölümleri web sitelerinin hemen hepsi, değişik cümlelerle de olsa aynı cevabı verir: “Bugünü anlamak için geçmişe bakmak gerekir.” Fazla klişe olan bu tanım yerine daha radikal bir tanım yapmak isterim. Geçmişimiz sadece tarih değil, aynı zamanda bugünümüzün yarınıdır. Bu nedenle tarih üzerine konuşmak sadece geçmişte olmuş olaylar üzerine konuşarak geçmişi anlamak veya bugün için ders çıkartmak değildir. Tarih üzerine konuşmak bugün ve gelecek üzerine konuşmaktır. Dolayısıyla, Sevr ve Lozan üzerine konuşmayı bugünümüz ve yarınımız üzerine bir konuşma olarak telakki etmemiz gerek.

Elbette değiştirilemez tarihî gerçeklik (hakikat) diye bir şey vardır. Ve bu gerçeklik, yapacağımız yorumlardan bağımsızdır. Fakat her kuşağın, olgusal hakikatleri eğip bükmeden, onları kendi ihtiyaçlarına göre yeniden düzenleyerek tarih yazma hakkı vardır. Zaten tarih boyunca tarihçiler ve tarih felsefecileri bize göstermişlerdir ki, yorum olmaksızın olguları tespit etmek imkânsızdır. Geçmiş, sayısız olgudan oluşan bir kaostur. Bazı olguları, anlatacağımız hikâyeye bağlı ve belirlediğimiz bazı kriterlere göre bu olaylar kaosundan seçer ve sonra hikâyemizi kurgularız. Hangi olguyu seçip seçmeyeceğimizi belirleyen olguların kendisi değil, anlatacağımız hikâyeyedir. Sonuçta, hikâyemizi anlattığımız sadece

bize ait perspektif vardır ve bu orijinal olguların doğumuna yol açan süreç ve perspektiften farklıdır.

Sevr ve Lozan'a yeni bir hikâye şarttır

İddiam, Sevr ve Lozan'ın yeni bir hikâyesinin şart olduğudur. Oysa bizim kuşağımız Sevr ve Lozan'a ilişkin yeni bir hikâye anlatma hakkını kullanmıyor. Ve bugüne kadar Sevr ve Lozan konusunda anlatılanların, sabit ve değişmez bir gerçekliğin hikâyesi olduğunu zannediyor. Halbuki, neredeyse ezbere bildiğimiz bu anlatılar, atalarımızın bize anlattığı hikâyenin durmadan tekrar edilmesinden başka bir şey değildir. Deyim yerindeyse, atalarımızın soğuk elleri, mezarlarından çıkarak boğazımıza sarılmış ve onu sıkıca tutarak bakışımızı tek ve sabit bir geleceğe yönlendirmektedir. Doğduğumuz andan itibaren hissettiğimiz o soğuk el yüzünden, Sevr ve Lozan'a ilişkin anlatılan hikâyeyi varoluşumuzun doğal, değişmez ve kaçınılmaz bir parçası sanıyoruz. Bu nedenle nadiren kendimizi sarsıp bu soğuk elden kurtularak başka gelecekler tasavvur ederiz.

Sevr ve Lozan üzerine yeni bir anlatı inşa edilmesi şarttır önerim, geçmişin, atalarımızın boğazımızı sımsıkı sıkmakta olan o soğuk ellerini gevşetmeye bir çağrıdır. Sevr ve Lozan üzerine yapacağımız bu yeni anlatı, başımızı atalarımızın soğuk ellerinin gösterdiği o tek istikametten kurtarma ve atalarımızın hayal edemediği ya da hayal etmemizi istemediği ihtimalleri fark etme imkânıdır.

Lozan iki büyük blokun uzlaşmasının ürünüdür

Ortadoğu uzunca bir zamandır kan ve ateş deryası. Irak, Suriye ve İsrail-Filistin'de yaşanan son örnekler, çatışmaların -bırakın durulmayı- tüm bölgeye yayılma potansiyeli olduğunu gösteriyor. Tabloya Ermenistan-Azerbaycan çatışmasını da ekleyebiliriz. Bölgede devletler

arasında sınır sorunları ve bazı etnik-din gruplarının temel demokratik taleplerinin hâlâ karşılanmamış olması ana sorun olarak duruyor. Ortadoğu'da bugünkü sınırlar esas olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası şekillendi. 1924 Lozan Antlaşması'nın hem Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren hem de bölgede sınır savaşlarına nihai noktayı koyan antlaşma olduğu kabul edilir.

Ortadoğu-Kafkas sınır savaşları esas olarak iki büyük politik blokun çatışması sonucu şekillendi. Blokun bir tarafında Türkler ve Ruslar (Kemalistler ve Bolşevikler) vardı. Blokun diğer tarafının önderliğini İngiltere ve Fransa çekiyordu. Sevr, İngiliz Fransız; Lozan, Türk-Rus tarafının zaferlerini sembolize eden antlaşmalardır. Lozan'ı, Sevr'i bitiren-ortadan kaldıran antlaşma olarak bilinmesine rağmen, gene de iki blok arasında bir uzlaşma metni saymak doğru olur. Bu bakımdan, Ortadoğu, Sevr-Lozan koalisyonu ile şekillendi demek yanlış olmaz. Türk-Bolşevik blokunun kontrolünde ve onların istediği biçimde çizilen bölge, kısmi stabilize kazandı. Ama bölgenin İngiliz-Fransız planıyla şekillenmiş kısmı hâlâ ciddi sorunlarla uğraşiyor. Lübnan, Filistin, Suriye ve Irak onlarca yıldır büyük savaşlar ve sarsıntılar yaşıyor. Lozan uzlaşmasıyla sonuçlanan iki blok arasındaki bölge paylaşım savaşının İsrail-Filistin çatışmasıyla yeniden alevlenmesi ve yeni bir boyuta evrilmesi mümkün. Türkiye ve Rusya (bu sefer İran'ın da desteğiyle), İngiliz-Fransız ortaklığını temsil eden ABD'yi bölgeden (özellikle Suriye'den) tamamıyla çıkartmak için fırsat olarak kullanırlarsa şaşırılmamak gerekir.

Bölgedeki kan-ve-ateş gölünün geo-stratejik sonuçlarını şimdiden kestirmek elbette çok zor. Olaylar bu yöne evrilmese bile, bölgedeki gelişmelerin 1918-1924 dönemini hatırlattığını söyleyebiliriz. Bu, Sevr-Lozan tarihini bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden okuma imkânı olarak da değerlendirilebilir. Yukarıda söylediğim gibi, tarih bilimi zaten her kuşağın kendi ihtiyaçlarına göre geçmişi yeniden okumasından başka bir şey değildir.

Sevr ve Lozan tarihi sadece toprak paylaşımının tarihi mi?

Bugüne kadar Sevr ve Lozan tarihi, esas olarak veya sadece “toprak ve sınır” tarihi olarak okunmuştur ve hâlâ da öyle okunmaktadır. Türkler açısından Sevr, kendilerine Anadolu’da küçük bir kara parçası bırakıldığı için kara bir lekedir. Nitekim Sevr’i imzalayan Osmanlı yöneticileri, Ankara Meclisi tarafından “hain” ilan edilerek idam cezasına çarptırılmışlardır.[1]

Ermeni, Yunan, Kürt toplulukları için ise Sevr, toprak isteklerini tam olarak karşılamıyor bile olsa, doğru ve adil bir antlaşma idi. Benzeri tutum Lozan konusunda gözlenir. Lozan Türkler için, 1918 savaş sonrası sınırlarını neredeyse yeniden elde ettikleri için büyük bir zafer idi. Ermeni, Rum ve kısmen Kürtler için ise Lozan, Sevr’de kendilerine verilen toprakları kaybettikleri için tarihî bir haksızlıktır. Her ne kadar taraflar Sevr ve Lozan’ı değerlendirme konusunda yüzde yüz zıt görüşlere sahip gibi görülüyorlarsa da, aslında konuya ortak bir yerden bakmaktadırlar. Her iki taraf da Sevr-Lozan’ı esas olarak “Osmanlı’dan kalan toprakların paylaşımı savaşı” olarak okuyorlar. Anlaşmadıkları, hangi topraklar üzerinde kimin hakkı olduğu konusudur.

Sevr ve Lozan’ı “toprak ve sınır savaşı” olarak ele almak elbette yanlış değildir. Bu sorun, 1918’de Osmanlılar savaşı kaybettiklerinde uğraşılan ana sorun idi ve merkezî soru şuydu: Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü korunmalı mıydı yoksa bu topraklar üzerinde yeni devletlerin ortaya çıkmasına izin verilmeli miydi? Eğer izin verilecekse, bu yeni devletlerin sınırları nasıl belirlenmeliydi?

1918’de cevabı aranan soru: adalet nasıl sağlanacak?

Fakat 1918 sonrası devlet adamalarını bu sorun kadar uğraştıran, hatta “toprak ve sınır” meselesini de görünürde belirleyen ikinci bir sorun daha vardı. Burada da merkezî soru

şuydu: Hıristiyanlara karşı savaş zamanında işlenen suçlar ve failleri hakkında ne yapılabilir ve failler nasıl cezalandırılabilirdi? Burada iddiam şudur ki, genel olarak insan hakları sorunu veya katliamlara uğramış bölge insanların adalet arayışları olarak tanımlanan bu sorun 1918-1923 arası yaşananları önemli ölçüde belirlemiştir. Konumuz açısından önemli olan, bu merkezî sorunun daha sonraki tarih yazımından tamamıyla kaybolması olacaktır. Örneğin, Sevr Antlaşması'nın 230'uncu maddesinin uluslararası bir ceza mahkemesinin kurulmasını öngördüğü ama böyle bir mahkemenin ancak 2000 yılında ICC'nin kurulmasıyla gerçekleştiği hemen hiç bilinmez. O halde 1918-1924 arasında yaşananları sadece bir toprak paylaşımı savaşı olarak değil, o dönem yaşanmış katliamlara ilişkin adalet arayışları tarihi olarak da anlatmak gerekir.

Bu yazıda, Sevr ve Lozan'ı bu unutulmuş tarih, yani "adalet arayışı tarihi" üzerinden okumaya çalışacağım. Bu tür bir okuma, söylediğim gibi, günümüz üzerine de bir tartışmadır. 1918-19'lar ortamında, savaş sırasında işlenmiş suçların yargılanması gerektiği konusunda bir uzlaşma vardı. Tarafların anlaşamadıkları husus, cezalandırmanın boyutlarına ilişkindi. Savaştan galip olarak çıkan Müttefik güçlere egemen olan havayı şöyle özetlemek mümkündü: Türkler Cihan Harbi sırasında başta Ermeniler olmak üzere diğer halklara karşı katliamlar düzenlediler. Bundan dolayı Türklerin cezalandırılması ve diğer ulusların (Arap, Yunan, Ermeni, vb.) Türklerin egemenliğinden kurtarılması gerekiyordu. Türklerin cezalandırılması iki biçimde olmalıydı. Birincisi, diğer uluslara karşı işlenmiş suçlardan dolayı sorumlu tutulan hükümet üyelerinin ve diğer sorumluların kişisel olarak yargılanmaları ve ikincisi, Türklerin kolektif olarak cezalandırılması. Yani onların mümkün olduğu kadar küçük ve zayıf bir devletle yetinmelerinin sağlanması. Osmanlı'dan kalan toprakların, Türklere Anadolu'da küçük bir toprak bırakarak, büyük güçler ve bölge halkları arasında paylaşılması istenmesinin görünürdeki nedeni, Türkleri savaş yıllarında işledikleri cinayetler nedeniyle kolektif olarak cezalandırılma arzusu idi.

İngilizler için adalet: hem bireysel hem kolektif cezalandırma şart

Savaş biter bitmez, Türklerin savaş yılları katliamları nedeniyle cezalandırılacağı çok yüksek sesle tekrar edilmeye başlandı. Kafkasya İngiliz Kuvvetler Komutanı Milne, “Türlere çok sert bir ders vermek gerekir” diyordu.[2] Lloyd George, “Barış koşulları ilan edilince zaten Türklerin deliliklerinden, körlüklerinden, cinayetlerinden ötürü ne kadar ağır cezalara çarptırıldıkları görülecektir... Cezalar onların en büyük düşmanlarını bile yeterince tatmin edecek kadar müthiştir” derken Milne’ye cevap veriyordu.[3] Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Türkiye’yi, “mahkûm olmayı bekleyen bir suçlu” olarak tanımlıyordu.[4] Özetle, “Ermeni ve Yunan nüfusunun katliam(larının)...(Türklerin) felaketler ve suçlar listesinin” başında geldiği, ve “keyfilik ve katliama dayanan uzun bir esaret hayatı yaşamış halklar(ın) hürriyetlerine kavuşturulması” gerektiği ve Türklerin cezalandırılmaları gerektiği ortak bir kanaatti.[5] Fakat cevap verilmesi gereken soru şuydu; savaş cinayetleri nedeniyle Türklerin cezalandırılması somutta ne anlama geliyordu? Ve bir ulusun cezalandırılması ne demektir?

Lloyd George 20 Aralık 1917’de yaptığı bir konuşmada cezalandırmanın kolektif olacağını çok açık bir dille ifade eder: “Bir şey vardır ki, kesinlikle tekrar etmeyecektir. Türklerin kanlı diktatörlükleri bir daha asla restore edilmeyecektir.”[6] Savaş sonrasında bu tutum daha da netleşir. İstanbul Yüksek Komiser Yardımcısı Webb, 3 Nisan 1919’da Paris Barış Konferansı’na gönderdiği bir telgrafta, “Ermeni vahşetinden suçlu olan bütün kişileri cezalandırmak Türklerin toptan cezalandırılmasını gerektirir. Bu nedenle cezanın ulusal olarak, son Türk imparatorluğunun parçalanması biçiminde ve kişisel olarak, bendeki listede yer alan yüksek görevlilerin akıbetleri örnek oluşturacak şekilde yargılanmaları biçiminde verilmesini öneriyorum” der.[7]

Böylece Müttefikler açısından, işledikleri suçlar nedeniyle Türklerin cezalandırılmasına yönelik iki önemli hedef ortaya çıkar. Birincisi, Osmanlı devletinin egemenliği tanınmayarak

devletin elinde kalan son toprakların parçalanarak üstünde küçük devletler kurulması ve ikincisi savaş ve kırım suçlusu olarak görülen kişilerin yargılanması. Sevr Antlaşması'nda bu iki cezalandırma da açık olarak yer aldı. Kolektif cezalandırmanın Anadolu ile ilgili kısmına ilişkin Kürtler, Kesim III (maddeler 62-64) İzmir ve Yunanistan, Kesim IV ve V (maddeler 65-83 ve 84-87) ve Ermenistan Kesim VI (maddeler 88-93) örnek olarak verilebilir. Buna, Ankara milliyetçi hareketinin Musul hariç fazla ilgi göstermediği imparatorluğun Arap topraklarının dağıtılmasıyla ilgili maddeler de eklenebilir.[8]

Yapılmış haksızlıklar için bireysel düzeyde Adalet arayışları Sevr Antlaşması'nın, Azınlıkların Korunması Bölüm IV (maddeler 140-151) ve Yaptırımlar Bölüm VII (maddeler 226-230) başlıklarında ele alındı. 140-151'inci maddelere göre, Osmanlı hükümeti "Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din ayrımı yapılmaksızın yaşamlarını ve özgürlüklerini korumak"la yükümlüydü. "Bütün Osmanlı uyrukları yasa önünde eşit olacaklar ve soy, dil ya da din ayrılığı gözetilmeksizin aynı yurttaşlık [medenî] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardı." Zorla din değiştirilmeler geçersiz sayılacak ve isteyen eski dinine geri dönebilecekti. Zorla evlerde tutulan çocuk ve kızlar serbest bırakılacaktı. Eğer insanlar hayatta iseler el konulan tüm mal ve mülkleri kendilerine, eğer ölmüşlerse yakınlarına iade edilecekti.

Yaptırımlar Bölümü, 226-230'uncu maddeler ise bireysel cezalandırmaların nasıl yapılacağı ile ilgiliydi. Buna göre, savaş ve katliam suçlusu olan kişiler, "Osmanlı makamlarınca kendilerine verilmiş rütbe görev ya da işten" bağımsız olarak Müttefik kuvvetlerce yargılanabilecekti. Yargılamalar Müttefik devletlerin mahkemelerinde veya kurulacak çeşitli askerî mahkemelerde olabilirdi. Osmanlı hükümeti, yargılanması istenen kişileri Müttefik kuvvetlere teslim etmek ve yargılamalar hususunda her türlü yardımı yapmakla yükümlüydü. 230'uncu madde ise kurulması düşünülen uluslararası ceza mahkemesiyle ilgiliydi.

1918-1920 arasında Türk tarafının savaş suçları konusunda görüşü

Savaş suçlarının cezalandırılması konusunda Türk tarafının görüşü neydi? Türk tarafı (gerek İstanbul hükümeti gerek Ankara'da büyümekte olan milliyetçi hareket) Cihan Harbi yıllarında işlenmiş katliamların varlığını kabul ediyor ama cezalandırmanın biçimi konusunda farklı bir tutum takınıyordu. Türk tarafına göre cezalandırma asla ve asla kolektif yani Osmanlı devletinin egemenlik alanlarının parçalanması biçiminde olmamalı, sadece bu suçu işleyen İttihat ve Terakki yöneticileri ve hükümet üyeleriyle sınırlı olmalıydı.

Gerek Sadrazam Damat Ferit gerekse Mustafa Kemal, ülkeyi savaşa sokan ve cinayetleri işleyenlerin küçük bir hizbin üyeleri olduğunda hemfikirdiler ve bu yüzden Türk milletinin sorumlu tutulup Türklerin kolektif cezalandırılmalarını doğru bulmuyorlardı.

Damat Ferit, Meclis kürsüsünden, “bir iki serseri” yüzünden bir millet sorumlu tutulamaz, “masum Türk milleti şaibei zulümden muarradır (arınmıştır, temizdir),” diyordu.[9] Damat Ferit bu tavrını Paris Barış Görüşmelerinde de devam ettirdi. “Bütün suç açıkça, Almanya'yla ittifakları ve orduyu kontrolleri sayesinde Türkiye'de kendileri dışında herkesi terörize edip boyun eğdiren İttihat ve Terakki'nin bir avuç liderine aittir.”[10] Ve “Osmanlı Hükümeti İmparatorluğun parçalanmasını ya da değişik mandalar altında bölünmesini kabul etmeyecektir.”[11] Müttefik kuvvetler ise Damat Ferit'e verdikleri yazılı cevapta, Türklerin kolektif sorumluluklarının altını çizerek; “Türk halkı hiç bir gerekçesiz Ermenileri katlederek suçlu duruma düşmüştür. Bunun için sorumluluğu da bütünüyle Türk halkı karşılayacaktır,” derler.[12]

Ankara ve İstanbul'un konu hakkındaki görüşleri en net olarak 20-22 Ekim 1919'de aralarında imzaladıkları Amasya Protokolleri ve buna hazırlık için yaptıkları yazışmalarda dile getirildi. Ana konu, Osmanlı Anayasası'na göre yapılması gereken meclis seçimleriydi. Mustafa Kemal, 10 Ekim 1919'da İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta, “memleketi haraplığa

sürükleyen” asıl sorumluları “İttihatçılardan... küçük bir hizip” olarak tanımladıktan sonra, “harp esnasında gösterilen kötü idarelerin meydana çıkartılıp cezalandırılması” gerektiğini savundu. Hatta ona göre bu cezalandırma “kâğıt üzerinde reklam” olarak değil, “bilfiil tatbikatıyla dostu düşmana gösterilmesi” biçiminde olmalıydı.[13]

Amasya’da beş ayrı protokol imzalandı ve birinci protokolde “Tehcir dolayısıyla suç işlemiş olanların yasal olarak cezalandırılması adalet ve politika açısından çok gereklidir” dendi. Üçüncü protokol ise Ermeni kırımını nedeniyle aranan İttihatçıların yapılacak seçimlere katılmasının engellenmesinin şart olduğu karardır.[14]

Türk tarafının cezalandırmalar konusundaki tutumunu belirleyen, Paris Barış Görüşmeleri’nden olumlu sonuç elde etme ümididir. Zaten 1918’den itibaren İstanbul’da bulunan işgal kuvvetleri görevlileri, Türk yetkililere her fırsatta eğer katliam sorumluları hakkında soruşturma yapmazlarsa Türkler hakkında “verilecek hükmün pek vahim” olacağını sürekli olarak hatırlatmaktadırlar.[15] Amasya Protokolleri görüşmelerinde bu durum açıkça ifade edilir. İtilaf Devletleri’nin İttihat ve Terakki’nin aleyhinde olduğu ve bu konularda bir şeylerin karara bağlanmaması durumunun “konferansa (Paris) fena tesir edeceği”, bunun “vatan için bir felaket olabileceği” ve “aleyhimizde vukubulacak itirazat ve müdahalata” engel olmak gerektiği gibi nedenler açıkça dile getirilir.[16]

Özetle, “Türk” tarafının istediği, cezalandırmanın Anadolu’nun paylaşılması biçiminde olması, Almanya ve Bulgaristan’la yapılan türden, devletin mevcut sınırlarına dokunmayan bir anlaşmanın yapılmasıdır.[17] Türk tarafının tutumunu, “Osmanlı devletinin 1918 Ekim sınırları itibariyle egemenlik hakkını tanıyın, biz de İttihatçı katilleri yargılayalım” biçiminde özetleyebiliriz. Hatta İstanbul’da bir Divan-ı Harbi örfi kuruldu ve Ermeni soykırımı suçlularının yargılamaları da başladı. 1920 itibariyle toplam 200’ün üstünde sanık hakkında 60 civarında ayrı dava açılmıştı. Yargılananlardan 3 kişi de idam edilmiş bulunuyordu. Ama başta İngiltere, Müttefik kuvvetler Türklerin bu önerisini kabul etmedi. Toprak paylaşımı biçimindeki kolektif cezalandırmayı esas alan Sevr tek seçenek olarak sunuldu.[18]

Birinci Divan-ı Harbi Örfi: Ermeni katliamı suçluları ile Sevr'e itiraz edenler yargılanıyor

Sevr Antlaşması'nın hükümleri Mart 1920 ile şekillenmeye başlamıştı. Aynı ay, İstanbul antlaşmanın şartlarını yerine getirilebilmesi için işgal edildi. Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen Ankara milliyetçileri, İstanbul'da gıyaben yargılanmaya başlandı. Ve başta Mustafa Kemal olmak üzere 100'e yakın milliyetçi idama mahkûm edildi. Önemli olan husus şu idi: Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idama mahkûm eden mahkeme, Ermeni soykırımı suçlularını da yargılayan ve idam cezaları veren mahkemeydi. Böylece Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi iki ayrı şeyin aynı anda sembolü oldu ve Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü savunanlarla Ermeni soykırımı suçluları aynı kefeye konmuş oldu. Egemenlik hakkıyla insan hakları ve adalet arayışının aynı mahkemede çakışmasının günümüzün tarihi açısından çok önemli sonuçları olacaktır.[19]

Birinci doğrudan sonuç, Türk milliyetçilerinin, savaş suçlularının cezalandırılmasına verdikleri desteğin Anadolu'nun bölünmesini engellemediğini ve ancak kendi yargılanmalarına ve cezalandırılmalarına yol açtığını görmeleri oldu. Milliyetçiler, İstanbul yargılanmalarına açıktan tavır aldılar. Mustafa Kemal'in 12 Ağustos 1920'de İstanbul'a yazdığı bir mektup bu konudaki tutum değişikliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Mektup, iki Osmanlı görevlisinin, katliam suçu nedeniyle temmuz ve ağustosta idam edimleri vesilesiyle ve doğrudan İngiliz karargâhına iletilmesi isteğiyle kaleme alınmıştı. Mustafa Kemal mektupta, "Osmanlı Hükümeti... artık hiçbir anlamı kalmamış sürgün ve kırım iddialarıyla vatan çocuklarını astırmaya devam ediyor" der.[20] Mektuptaki dil çok önemlidir, bu tarihe kadar "suçlular veya katiller" olarak tanımlananlar artık "vatan evladı" olarak adlandırılır. Ve Ankara bu tür idamlara ancak "anlamı olması" koşuluyla taraftar olduğunu, anlamsız idamların ise artık durdurulması gerektiğini söylemektedir. Gerçekten de Sevr imzalanmış, Osmanlı egemenliği tanınmamış ve Osmanlı toprakları farklı uluslar arasında paylaştırılmıştı. Bu nedenle Mustafa Kemal için bu idamlar anlamsızdı ve durdurulması gerekiyordu. Gerçekten de idamlar duracak ve savaş dönemi katliamlarının yargılanması

tüm önemini kaybedecektir.

Öte yandan ne Sevr’de söz verilen Uluslararası Ceza Mahkemesi kuruldu ne de işlenen cinayetler konusunda bireysel yargılamalar yapıldı. Gerçekleşen sadece Osmanlı devletinin parçalanması biçimindeki kolektif cezalandırmaydı. 1923’de Lozan Antlaşması ile savaş sırasında işlenen tüm suçlara af geldi. Af maddesi “insanlık suçlarının yargılanması” veya “adalet arayışlarının” üstüne örtülmüş bir çimento gibiydi ve Sevr ile Lozan’ın sadece “toprak ve sınır” savaşı olduğu algısını perçinledi.

İddiam şudur ki, eğer Batılı güçler, Ankara milliyetçi hareketinin Misak-ı Milli konusundaki taleplerini ciddiye alsalar ve ama bunun koşulu olarak da adalet arayışı doğrultusunda “insanlık suçu” işlemiş olanların yargılanması şartını koşmuş olsalardı, bugün çok daha başka bir tarih anlatıyor olacaktık. Bu iki boyutun birbirinin içine sokulmasıdır ki, Sevr ve Lozan sürecine damgasını vuran “insanlık suçlarının yargılanması” ve “adalet arayışları” boyutu unutulmaya mahkûm etti. Eğer bugün bölgede barış ve demokrasi özleniyorsa, Sevr ve Lozan tarihinin sadece bir toprak ve paylaşım tarihi olmadığı, aynı zamanda bir adalet arayışı tarihi de olduğunun görülmesi ve kavranması gerekiyor.

Nazi Almanyası ve Morgenthau Planı

Burada ileri sürülen tezi Almanya örneğiyle açıklamak çok aydınlatıcı olacaktır. 1944’te savaşın Almanya aleyhine sonuçlanacağı belli olduğunda, ABD yönetimi, Almanya’nın geleceğiyle ilgili bir plan hazırladı. “Morgenthau Planı” olarak bilinen bu planın amacı Almanya’yı ekonomik olarak zayıflatmak ve bunun için de çeşitli ufak devletlere bölmektir. Plana göre bazı topraklar Polonya, Fransa ve Danimarka’ya verilecek, endüstri bölgesi Ruhr uluslararası denetime bırakılacak ve geri kalan topraklarda üç küçük Alman devleti kurulacaktı. Amaç, iki dünya savaşına yol açan Almanya’nın ileride yeni saldırganlık yapmasının önüne geçmek olarak tanımlanıyordu.[21]

Planın basına sızması üzerine Nazi Propaganda Bakanı Goebbels hiç vakit kaybetmedi. Planı büyük bir fırsat olarak gördü ve Alman direnişini artırmak için çok iyi biçimde kullandı.[22] Nitekim Amerikan generaller, savaş alanından planın Alman direnişini kuvvetlendirdiğini rapor ettiler. Onlara göre Morgenthau Planı “Almanlar için otuz tümen değerinde” idi. Savaş dönemi casusluk faaliyetlerini örgütlemek amacıyla kurulan Stratejik Hizmetler Dairesi (Office of Strategic Service-OSS) 1 Aralık 1944’te Roosevelt’e çektiği bir telgrafta, planın “halkı ve Nazileri tekrar bir araya getirdiği” bilgisini verdi. Goebbels “vatandaşlarına düşmanın Almanya’yı köleleştirmeyi planladığını siyah ve beyaz olarak kanıtlamayı” başarmış ve bu da “Almanların savaşmaya devam etmesine” yaramıştır. Çünkü artık “mesele bir rejim meselesi değil, vatanın kendisidir ve bunu kurtarmak için ister Nazi ister muhalefet üyesi olsun, her Alman bu çağrıya uymak zorundadır”.

Gelişmelerin Sevr öncesi ve sonrası süreci hatırlattığını tekrar etmek gereksizdir. Bir farkla ki, Almanya’yı küçük devletlere bölmeyi hedefleyen Morgenthau Planı kısa sürede terk edildi. Bunda, Roosevelt’i bu planla savaşı uzatmakla suçlayan muhalefetin olduğu kadar, hükümet üyelerinin ciddi karşı çıkışlarının da payı oldu. Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve Savunma Bakanı Henry Stimson, Almanya’nın parçalanması planına sadece karşı çıkmakla kalmadılar, planı basına sızdırarak erken ölmesini sağladılar. Stimson’un 5 Eylül 1944’te Roosevelt’e yazdığı mektup konumuz açısından çok öğreticidir. Stimson’a göre Almanya’yı bölme planı “her türlü acil güvenlik avantajından çok daha fazla gerilim ve kızgınlık yarataca(k)” ve “Nazilerin suçluluğunu, doktrinlerinin ve eylemlerinin acımasızlığını gizleme” sonucunu doğuracaktır. Stimson, bir kolektif cezalandırma olan parçalama planı yerine, “öncelikle tüm Nazi liderlerinin ve Gestapo gibi Nazi terörizm sisteminin araçlarının kapsamlı bir şekilde yakalanması, soruşturulması ve yargılanması, cezaların mümkün olduğunca çabuk, hızlı ve ağır bir şekilde verilmesi” önerisinde bulundu. Bu yargılamalar sayesinde, “dünyanın böyle bir sistemden duyduğu tiksinti gösterebilir” idi. Özetle ağırlık, “önleyici ve eğitici bir cezalandırma sistemine” verilmeli ve bölme gibi “tehlikeli bir silah(a)” başvurulmamalıydı.[23]

Potsdam Konferansı'nda artık Almanya'nın işgalinin amacının parçalama olmadığı, aksine, "Alman siyasi yaşamının demokratik bir temelde yeniden inşası ve Almanya'nın uluslararası yaşamda barışçıl bir şekilde işbirliği yapmasına hazırlık yapmak olduğu" ilkesi belirlendi ve Almanya için bir tazminat planı açıklandı. Başkan Truman'a göre bu planın amacı, "Almanya'nın saygın bir ulus haline gelmesini ve uygar dünyadaki yerini almasını mümkün kılmaktı".[24]

Nazi katliamları konusunda takınılacak tavır ne olmalıdır, ekseninde yapılan bu tartışmalar bize Sevr-Lozan döneminden yapılan tartışmaları hatırlatmaktadır ve sanki Sevr-Lozan tarihinden ders alınmış gibidir. Bugün İkinci Dünya Savaşı ve cinayetler üzerine konuşulduğunda kimse toprak ve sınır meselelerini merkeze almış Morgenthau Planı'nı konuşmuyor. Soykırım suçlularının yargılandığı Nürnberg, yaşananların sembolü gibidir. Türkiye'de ise başta Ermeni soykırımı olmak üzere savaş dönemi katliamları sadece inkâr edilmiyor, soykırımın planlayıcıları ulusal kahraman muamelesi görüyorlardı. Savunma Bakanı Stimson'un "Almanya'yı bölerseniz, Nazileri ulusal kurtuluşçular olarak selamlarsınız" öngörüsü Türkiye için yerine gelmiş gibidir.

İlk Sonuç

Sonuçta, Sevr ve Lozan sürecini insan hakları ve adalet arayışı eksenli hatırlama ve anlatma şansı kaybedildi. Ve Sevr-Lozan bugün bile sadece toprak ve paylaşım savaşı olarak konuşulur oldu. Eğer dönemin aktörleri, tıpkı İkinci Dünya Savaşı sonrası benzeri bir tutum takınsalardı, bizler bugün başka bir tarih anlatıyor olacaktık. Bugün, tarihin sadece "toprak ve sınır savaşı" olarak anlatılmasının tek nedeni, o dönemin aktörlerinin tercihlerini bu yönde yapmış olmalarıydı. O halde bize düşen, bize tarihi nasıl okumamız ve buna bağlı olarak da geleceği nasıl görmemiz gerektiğini gösteren atalarımızın o soğuk ellerinden kendimizi kurtarmaktır.

NOTLAR:

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 5 Temmuz 1336 (1920), numara: 43, s. 4.

[2] Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, (Ankara: Bilgi Kitabevi, 1985) , s.15.

[3] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi, Cilt II, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 27.

[4] W. Woodward and R. Butler (ed.), Documents on British Foreign Policy 1919-1936, Band 4, First Series, (Her Majesty’s Stationery Office, 1952), s. 661.

[5] Le Temps, Journal des Débats (2 Kasım 1918) gazetelerinden aktaran, Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1921, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 70

[6] Richard G. Hovannisian, “The Allies and Armenia 1915-18”, Journal of Contemporary History, Bd 3 (1968), s. 148

[7] FO 371/4173/53351, folios 192-93

[8] Sevr antlaşmasının tam metni için buraya (İngilizce) ve buraya (Türkçe) tıklayabilirsiniz.

[9] Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima Senesi 5, 1. Cilt, s. 122, TBMM Basımevi, Ankara 1990

[10] Paul C. Helmreich, From Paris to Sévres, (Columbos, OH: Ohio State University Press,1974), s. 109

[11] a.g.e.

[12] Paul C. Helmreich, a.g.e, s. 110.

[13] Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1921), Cilt II, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), s. 166-67.

[14] G. M. Kemal, Nutuk, Cilt III, Vesika 159 ve 160, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934) s. 193-4

[15] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1987) s. 186.

[16] G. M. Kemal, a.g.e.

[17] 2 Ekim 1920'de M. Kemal'in Padişaha yolladığı yazıdan, a.g.e., Vesika 97, s. 94

[18] Yargılamalar hakkında ayrıntılı bilgiler için, Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, "Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).

[19] Mustafa Kemal ve arkadaşlarına idam cezaları için, bak, a.g.e.

[20] Mektup Mütareke döneminin ilk Sadrazam'ı Ahmet İzzet Paşa'ya, İngiliz Yüksek Komiserliğine iletilmesi amacıyla yazılmıştır. Bilal Şimşir, a.g.e., s. 334.

[21] Plan ve ilgili bazı yazışmalar için bkz. TeachingAmericanHistory.org

[22] Ray, Logan W. "The Agrarian Road to Peace: Henry Morgenthau's Post-War Planning for Germany." *Armstrong Undergraduate Journal of History* 12, no. 1 (Jan. 2022).

[23] Mektubun tam metni için bkz. TeachingAmericanHistory.org

[24] John L. Osteen, Future US Policy toward the Reunification of Germany, (Pennsylvania: US Army War College, 1966), 9-11.

Kaynak:

<https://www.k24kitap.org/tartisma/2023te-sevr-ve-lozanin-ezberlenmis-hikayesi-degismek-zo-runda-4404>